

ИНДИВИДУАЛНА ОЦЕНКА НА ДЕЦА – ЖЕРТВИ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯ. ПРИЛОЖИМОСТ В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО

*Петя Оджакова¹, съдия,
докторант, ВСУ „Черноризец Храбър“*

Милиони деца по света страдат вследствие на престъпления и злоупотреба с власт. Правата на тези деца следва да се зачитат по подходящ начин, за да не изживяват те допълнителни страдания, докато оказват съдействие по време на правораздавателния процес.

Детското правосъдие е отговорност не само на институциите, но и на всеки един от нас, започва от днес и продължава докато всяко едно от децата на България усети, че е защитено. Държавата дължи на децата си прилагането на международни стандарти, които защитават висшия им интерес. Много от тези стандарти са зададени в Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 г. за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления и за замяна на Рамково решение 2001/220/ПВР на Съвета.

За целите на настоящата статия ще се посочи съдържанието на понятието „жертва на престъпление“ по чл. 2 пар. 1 б. „а“ от посочената директива. Жертва на престъпление е „физическо лице, което е претърпяло вреди, включително физическо, душевно или емоционално страдание или икономическа вреда, които са пряко последица от престъплението“. Като жертви на престъпления се определят и „членовете на семейството на лице, чиято смърт е пряка последица от престъпление и които са претърпели вреда в резултат на смъртта на лицето“.

Посочената по-горе директива е създадена на основание чл. 82 от Договора за функциониране на Европейския съюз, тя е задължителна за правоприлагащите органи и е най – важната в областта на правата на жертвите от престъпления. В нея е обърнато внимание на необходимостта от защита на жертвите на престъпления и е прогласен висшият интерес на децата като такъв от първостепенно значение. В Преамбюла изрично е посочено, че децата жертви трябва да се при-

¹ Петя Оджакова завършва „Право“ в ПУ „Паисий Хилендарски“ и „Публична и стопанска администрация“ в Югозападен университет „Неофит Рилски“. От 19 години е съдия.

емат и третират като пълноправни носители на права, установени в тази държава, и трябва да имат право да упражняват тези права по начин, който отчита тяхната способност за формиране на собствени възгледи.

Регламентирано е задължението на държавата да гарантира най-добрия интерес на детето от началния момент на идентифицирането му като жертва чрез изготвяне на Индивидуална оценка за неговите нужди. Целта е въвеждане на интегриран подход в процесуалната практика чрез изготвяне на оценка от мултифункционален екип. Задава се наднационален стандарт, който следва да се прилага пряко в наказателния процес, когато дете е станало жертва на престъпление.

Индивидуалната оценка по чл. 22, § 1 от Директива 2012/29/ЕС е задължителна, навременна и гарантираща „висшия интерес на детето“². Тя идентифицира неговите нужди – да бъде чуто, лекувано, защитено при риск за сигурността му, при риск за повторна виктимизация, при риск за сплашване и манипулиране. Индивидуалната оценка не е еднократен акт, а процес³. Следва да се изготви на най-ранен етап, преди да се предприемат каквито и да са действия по разследване и закрила и преди медицинската спешна интервенция. Следва да се оцени състоянието, готовността и нуждите от специални мерки за защита на детето, за да участва в правни процедури. Разпитът на дете – жертва на престъпление, винаги следва да се предхожда от изготвяне на оценка за състоянието му и за неговите потребности.

Индивидуалната оценка следва да е дело на мултидисциплинарен екип. Неговите членове – представители на различни институции (училища, социални служби, органи по закрила, психолози, полицаи, медици и др.), събират данни за детето, за случая, след което възможно най-бързо, на основата на споделена информация, идентифицират индивидуалните му интереси. Изготвянето на първоначалната индивидуална оценка следва да е базирано на обща рамка, която дава

² Относно „висшия интерес“ на детето вж.: Женевска декларация за правата на детето от 1924 г., според която детето, поради физическата си и умствена незрялост, се нуждае от специални гаранции, грижи и специална правна защита както преди, така и след раждането си. Хартата на основните права на ЕС, чл. 24, т. 2: „При всички действия, които се предприемат от публичните власти или частни институции по отношение на децата, висшият интерес на детето трябва да бъде от първостепенно значение“. Чл. 8 от ЕКПЧ за ненамесата на държавните власти в личния живот. Общ коментар № 14 (2013) на Комитета по правата на детето към ООН: „Най-добрият интерес на детето – първостепенно съображение“. Чл. 3, т. 1 от КПД: „Висшите интереси на детето са първостепенно съображение във всички действия, отнасящи се до децата, независимо дали са предприети от обществени или частни институции за социално подпомагане, от съдилищата, административните или законодателните органи. Чл. 14 от Конституцията на РБ: семейството, майчинството и децата са под закрила на държавата и обществото. Чл. 3, т. 3 във вр. с § 1, т. 5 от ДР на ЗЗДет., относно съдържанието на понятието „най-добрия интерес на детето“ и задължението за осигуряването му.

³ Според чл. 22, § 7 от Директива 2012/29/ЕС, когато елементите, които са в основата на индивидуалната оценка, са се променили значително, държавите членки гарантират, че тя се актуализира в хода на наказателното производство.

сигурност, че екипът ще отчете и оцени всяка нужда на детето. Това предполага приемането на методология на индивидуалната оценка на дете – жертва на престъпление, доколкото изготвянето ѝ изисква специален набор от познания, които следва да бъдат разпознаваеми. Обект на анализ не е единствено способността на детето да участва в правни процедури, но и социалния му живот, семейството, обкръжението му и в случай, че има риск – да се определи нужната грижа. Ползена би била и оценка на училищно ниво, за да се анализира има ли промяна в поведението му, в резултатите му и дали то не е изправено пред специфични затруднения.

Към момента в законодателството ни липсва общ инструмент и единна методология за извършване на оценката. Съдебните производства могат да се окажат дълги, а нуждите на детето се променят с времето. В тези случаи трябва да се направи нова оценка в хода на досъдебната или съдебната фаза, за да се съобразят неговите нужди през целия период на наказателното производство. Поради това сътрудничеството между държавните органи чрез обединяването им в мултифункционален екип е изключително важно не само за интереса на детето, но и за целта на наказателното производство, свързана с разкриване на извършителя на престъплението и неговото разобличаване.

Внедряването на Индивидуалната оценка по чл. 22 от Директива 2012/29/ЕС във вътрешното право като задължителна, става наложително. Магистратите у нас признават детето за лице със специфична нужда от защита, но подходът на Директивата е обратен. Оценката се назначава именно с цел да се установи има ли специфични нужди от защита и до каква степен лицето ще се ползва от специалните мерки в хода на наказателното производство. Индивидуалната оценка е един от инструментите, гарантиращи правото на детето да бъде чуто и има за цел да покаже как правосъдните процедури да се адаптират към неговите нужди, така че то да бъде чуто. Оценката следва да се прави преди предприемане на каквито и да са интервенции от страна на институциите, с изключение на медицинската спешна интервенция. Тя има за цел да осветли разследващия орган, прокурора и съда за онези специфични особености на личността на жертвата, които биха допринесли за разкриване на обективната истина по щадящ за детето начин.

Индивидуалната оценка идентифицира жертвата като такава. Навременната идентификация от своя страна е предпоставка за пълноправно участие на жертвата в наказателния процес и е гаранция за справедлив процес. Нерядко жертвите се разпитват без да има индикации, че страдат от психично заболяване, интелектуално затруднение или други проблеми, което изисква да им бъде оказана подкрепа. Една от причините за това е незнанието на самата жертва, че страда от нещо подобно, или това, че състоянието на жертвата не е било диагностицирано. Много хора с психични заболявания или интелектуални затруднения изпитват неудобство от тях и не биха признали нуждата от помощ. Тези проблеми често се стигматизират, самите хора се страхуват от подигравки, а при децата има и страх да не получат наказание. Своевременната идентификация на жертвата позволява на органа на наказателното производство да вземе информирано решение за по-нататъшното протичане на производството.

В наднационалните стандарти действия презумпцията за уязвимост⁴. В тази светлина във вътрешното ни право е прието, че децата са лица със специфични нужди от защита. Това успешно законодателно решение би получило живот и би се изпълнило със съдържание, ако бъде изрично законово уредено, че тази уязвимост се презюмира. Такава презумпция би задължила органите на наказателното производство да назначат оценка за степента на уязвимост. Тази презумпция ще постави нов акцент на наказателното производство – разкриване на нуждите от защита на детето жертва, освен разкриване на обективната истина и разобличаване на виновния. Това би било в светлината на практиката на ЕСПЧ⁵.

Професионалната оценка на личността на жертвата влияе върху развитието на наказателния процес, особено когато жертвата е лице, прекарало живота си в държавни институции или е с психично увреждане. Уязвимото положение на тези жертви изисква държавните власти да предприемат адекватни мерки за щадящо участие на детето в наказателния процес. Индивидуалната оценка е едно от средствата, чрез които ще се разбере за психичното заболяване на детето, особено когато болестта е такава, че не е разпознаваема от пръв поглед.⁶

⁴ Според Препоръките на Европейската комисия от 27.11.2013 г. относно процесуалните гаранции на уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми в наказателното производство, „уязвими лица“ са, които не са в състояние да разберат и да участват ефективно в наказателното производство поради възрастта си, умственото или физическото си състояние или поради увреждания. С тези Препоръки се приема, че компетентните органи следва да могат да искат от независим експерт да провери степента на уязвимост, нуждите на уязвимото лице и доколко предприятиите или планираните спрямо него мерки са подходящи. Въпреки че тези Правила са разписани за обвиняеми лица, няма причина те да не се прилага и за жертвите от престъпления, особено когато те са деца и гаранциите им за защита трябва да са на по-високо ниво от това на пълнолетните.

⁵ Според Решение на ЕСПЧ – *Bljakaj And Others v Croatia*: ECHR 18 Sep. 2014, 74448/12 властите имат позитивното задължение да охраняват правото на живот, като направят всичко, което разумно може да се очаква от тях, за да се осигури безопасността на хората от насилие. Психичната и емоционалната травма, причинена в хода на наказателното производство, е една от формите на насилие, която застрашава човешкия живот. Ние трябва да сме особено внимателни такива травми върху психиката на децата да не се допускат. В друго свое решение на ЕСПЧ – *Makharadze and Sikharulidze*, 35254/07, ECHR 22 ноември 2011 г. сочи, че липсата на ранна и точна диагностика на специфичния вид туберкулоза, от която е страдал жалбоподателят, както и забавянето в осигуряването на необходимото лечение и предоставяне на медицински грижи от специализиран персонал, представляват нарушение на позитивното задължение на държавата да защити здравето и живота на жалбоподателя.

⁶ В решение на Голямото отделение на ЕСПЧ – *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Campeanu v. Romania*, 47848/08 се разглежда случай на момче, което почива скоро след като навършва 18 години, израснало е по институции и е с психично заболяване. Съдът казва, че момчето е било в уязвимо положение, властите са били отговорни за неговото лечение и са длъжни да дадат убедителни обяснения за предприетите в тази връзка действия. В светлината на разглеждания въпрос този случай е показателен относно това, че съдът е длъжен, когато разглежда дело с дете жертва да изясни какви са спецификите на личността му, неговото здраве, социален живот, тоест каква е степента му на уязвимост, за да вземе адекватни мерки при неговото участие в процеса. Става дума за изследване на един сложен морален и научен въпрос, който съдът може да реши само с помощта на специалисти.

Насилието над деца е феномен, който не зависи от социалния статус на детето или семейството, съществува във всяка държава, общество, религиозна и етническа група. Закрилата на детето срещу всички форми на физическо или умствено насилие, злоупотреби, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация е основно право, гарантирано от Конвенцията на ООН за правата на детето. А успешната превенция е един от основните принципи на международните стандарти, отнасящи се до деца. Съдът и органите на досъдебното производство са задължени, когато има случай с дете – жертва на престъпление, да спазват изискванията на Директива 2012/29/ЕС, като назначат индивидуална оценка за неговите потребности. Задължението за назначаването на такава оценка е гаранция за „висшия интерес на детето“. Националните норми създават по-нисък стандарт на защита, тъй като Наказателнопроцесуалният кодекс не предвижда задължително назначаване на оценка за нуждите на жертвата. А когато вътрешното право създава по-нисък стандарт на защита, държавата трябва да приложи по-високия стандарт, като изпълни изискванията на Директивата.

Април 2022

ЛИТЕРАТУРА И ИЗТОЧНИЦИ:

1. Директива 2012/29/ЕС На Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 г. за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления.
2. Женевската декларация за правата на децата от 1924 г.
3. Кунчев, Й. Криминалистическа тактика. София: Албатрос, 2004, ISBN 954-751-056-8.
4. Чинова, М., Митов, Г. Кратък лекционен курс по наказателно – процесуално право. София: Сиела, 2021, ISBN 978-954-28-3414-4.
5. Mireille Cug. „Recueillir la parole de l’enfant“. Авторката на книгата е доктор по психология и професор в Университета в Монреал; директор на Интердисциплинарен център по съпругески проблеми и сексуално насилие (CRIPCAS); изследва необходимостта от индивидуалната оценка на децата.
6. Станков, Б. Малолетни, непълнолетни, противообществени прояви, престъпления. ВСУ „Черноризец Храбър“, 2008.
7. Хартата на основните права на Европейския съюз; чл. 24 пар. 2 от нея относно висшия интерес на детето.
8. Препоръки на Европейската Комисия от 27.11.2013 г. относно процесуалните гаранции на уязвими лица, които са заподозрени или обвиняеми в наказателното производство.
9. Решение на ЕСПЧ: *Bljakaj And Others v Croatia*: ECHR 18 Sep 2014, 74448/12., според което психичната и емоционалната травма, причинена в хода на наказателното производство, е една от формите на насилие; трябва такива травми върху психиката на децата да не се допускат.
10. Решение на Голямото отделение на ЕСПЧ – Centre for Legal Resources on behalf of *Valentin Campeanu v. Romania*, 47848/08, според което властите е следвало да установят степента на уязвимост на жертвата и да вземат адекватни мерки при неговото участие в процеса.

**ИНДИВИДУАЛНА ОЦЕНКА НА ДЕЦА –
ЖЕРТВИ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯ. ПРИЛОЖИМОСТ
В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО**

*Петя Оджакова, съдия,
докторант, ВСУ „Черноризец Храбър“*

Резюме: Статията „Индивидуална оценка на деца – жертви на престъпления. Приложимост в наказателното производство“ цели да даде съвременен поглед на концепцията за съблюдаване правата на детето при участието му в наказателния процес. Акцентира се на задължението на съда и органите на досъдебното производство да гарантират най-добрия интерес на детето, пострадало от престъпление. Обръща се внимание на необходимостта от назначаване на индивидуална оценка за потребностите и нуждите на детето – жертва. Напомня се за задължението на държавата да приложи по-високия стандарт на защита, когато националните норми създават по-нисък стандарт.

Ключови думи: детско правосъдие; жертва; наказателен процес; индивидуална оценка; висш интерес.

**INDIVIDUAL ASSESSMENT OF CHILDREN – VICTIMS OF CRIMES.
APPLICABILITY IN CRIMINAL PROCEDURE**

*Petya Odzhakova, Judge,
PhD Student, VFU „Chernorizets Hrabar“*

Summary: The article „Individual assessment of children-victims of crimes. Applicability in criminal procedure“ is aiming to provide contemporary view of the concept of protection of the rights of the children participating in criminal procedure. The main focus of the article is on the obligation of the court and the investigation officers to guarantee the highest interest of a child-victim of a crime. Special attention is given to the necessity of a designation of an individual assessment of the specific needs of a child-victim and the imperative obligation of the state to apply the highest possible standard of protection of children’s rights whenever the national legislation provide a lesser standard.

Keywords: Juvenile justice; victim; criminal procedure; individual assessment; higher interest.